

การจัดการน้ำท่วมน้ำแล้งในกลุ่มน้ำย่อยคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

บทคัดย่อ (Abstract)

การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศและระบบนิเวศกลุ่มน้ำย่อยคลองหอยโข่ง (คลองจำไทรและคลองหลา) ซึ่งมีเนื้อที่รวม 274 ตร.กม. คิดเป็นร้อยละ 3.71 ของพื้นที่จังหวัดสงขลา ก่อให้เกิดปัญหาภาวะน้ำท่วมน้ำแล้งในพื้นที่ และสัมพันธ์กับการเกิดน้ำท่วมในอำเภอหาดใหญ่ บทความนี้นำเสนอสถานการณ์น้ำท่วมน้ำแล้งในกลุ่มน้ำย่อยคลองหอยโข่ง การจัดการน้ำและข้อจำกัดต่างๆ รวมถึงแนวทางการจัดการน้ำท่วมน้ำแล้งโดยความร่วมมือของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การวิจัยนี้ใช้การศึกษาเชิงคุณภาพและการเชิงสำรวจพื้นที่ โดยเป็นการร่วมศึกษาระหว่างทีมนักวิชาการกับทีมนักวิจัยชาวบ้าน ผลการศึกษาพบว่า ปีนี้ (2559) เกิดภาวะน้ำแล้งที่รุนแรง ปริมาณน้ำฝนน้อยมีปริมาณ 1,393.4 มม./ปี (เฉลี่ย 1704 มม./ปี) ก่อให้เกิดปัญหาภาวะน้ำแล้งนานถึง 8-9 เดือน เกิดปัญหาทั้งน้ำใช้อุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการเกษตร และน้ำใช้ของหน่วยงานในพื้นที่ การศึกษาด้านชุมชนและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน พบว่า เดิมมีชุมชนอยู่กับป่าในที่สูง (คนต่างถิ่นมารับจ้างทำไม้) และอยู่ที่ลุ่มทำนา ใช้น้ำจากลำคลองเป็นหลัก หลังจากพื้นที่มีการพัฒนาขึ้นในช่วงตั้งแต่ปี 2520 มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ หน่วยงานต่างๆ และสนามบิน เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือการเปลี่ยนจากป่าธรรมชาติเป็นป่ายางเชิงเดี่ยวร้อยละ 71 ของพื้นที่ทั้งหมด ในปี 2545 และในช่วงปี 2555 พื้นที่นาข้าวลดลงเหลือร้อยละ 5.2 เปอร์เซ็นต์ (จากร้อยละ 13 ในปี 2535) ด้วยปัจจัยการขาดแคลนน้ำสำหรับการทำนา ราคาขายที่มีดี และการขุดลอกคลองธรรมชาติ (คลองจำไทรส่วนปลายน้ำ) ให้กลายเป็นคลองระบายน้ำท่วมขนาดใหญ่ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา (จากวัดโคกเหรียญ) ส่งผลให้คลองสายหลักนี้กักเก็บน้ำน้อยลง และเกิดการเสื่อมสภาพไปอย่างถาวรของพื้นที่พรุ หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ เช่น ปลักตองเต่า และพรุขวางวัน หรือแก้มลิงธรรมชาติ ที่เคยเป็นบึงปลาน้ำจืดที่มีขนาดใหญ่ ด้านการบริหารจัดการน้ำในอำเภอคลองหอยโข่งนั้น กลุ่มน้ำย่อยมีอ่างเก็บน้ำสองแห่ง มีคลองชลประทานเป็นองค์ประกอบหลักในการจัดการน้ำ และมีการใช้น้ำจากคลองธรรมชาติของชาวบ้านที่มีฝายเป็นเครื่องมือหลัก จากการสำรวจพบว่าในปีนี้ด้วยเหตุนี้แล้งรุนแรงได้กระทบการจัดการน้ำทั้งสองระบบ ปริมาณน้ำจากอ่างเก็บน้ำนั้นมีน้อยมาก จัดสรรได้อย่างจำกัดมากในส่วนระบบคลองธรรมชาติ เมื่อขาดฝนจะได้รับผลกระทบหนัก ชาวบ้านขาดแคลนน้ำสำหรับสวนพืชผัก ระดับน้ำในบ่อน้ำตื้นที่ลดลง ระบบประปาหมู่บ้านก็เช่นกัน การศึกษาเรื่องฝายและสิ่งกีดขวางทำให้เกิดน้ำท่วมน้ำแล้งนั้นพบว่า รูปแบบฝายที่พบ แยกเป็นกลุ่มได้หลายประเภท อาทิ นบดิน ฝายคอนกรีตสร้างโดยชาวบ้านและทหาร ฝายคอนกรีตสร้างโดยชาวบ้าน ฝายคอนกรีตสร้างหน่วยงานราชการ ฝายคอนกรีตน้ำล้นโดยชลประทาน ฝายล้อย่างฝายกระสอบทรายและไม้ไผ่ และฝายมีชีวิต ในคลองจำไทร มีฝาย 20 ตัว ยังใช้การได้ดี และจำนวน 4 ฝายที่ต้องซ่อมแซม ส่วนคลองหลา มีฝาย 10 ตัว ยังใช้การได้ดี และจำนวน 4 ฝายที่ต้องซ่อมแซม บางส่วนเป็นฝายที่พังไป

แล้ว ปัจจุบันมีความพยายามที่จะสร้างฝายเพิ่มขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำได้มากยิ่งขึ้น น่าสนใจที่ว่ามีชาวบ้านคลองหลาจะนิยมสร้างฝายมีชีวิต ส่วนที่มีชาวบ้านคลองจำไทรนิยมสร้างฝายคอนกรีต สำหรับปัญหาสิ่งกีดขวางทางน้ำนั้น ได้แก่ การทำประตูน้ำกันคลองจำไทรเพื่อส่งน้ำเข้าสู่ระบบคลองชลประทาน แต่ไม่นำปล่อยลงสู่คลองธรรมชาติ และที่จุดตัดกันไม่มีท่อลอดระหว่างคลองชลประทานกับคลองธรรมชาติและคลองไส้ไก่ และบางจุดทำท่อลอดไว้เล็กเกินปริมาณน้ำในหน้าฝน เมื่อนำผลการศึกษามาหารือร่วมกันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนั้น พบว่า มีข้อเสนอให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลการใช้น้ำทุกภาคส่วนอื่นๆ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการน้ำร่วมกันที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเฉพาะภาวะที่มีน้ำจำกัด ที่เห็นไปในทางเดียวกันคือ การกักเก็บน้ำโดยสร้างฝายและสระน้ำเพิ่มขึ้น หน่วยงานขนาดใหญ่ชุดขนาดใหญ่เพื่อสำรองน้ำใช้ฉุกเฉิน สำหรับท้องถิ่น อบต.คลองหลา ได้ดำเนินการนำร่องไปแล้ว และการหาแนวทางการเพิ่มน้ำในอ่างเก็บน้ำทั้งสองแห่ง นอกจากนี้ยังมีเรื่องการซ่อมแซมระบบชลประทาน และกลุ่มชาวนาตำบลโคกม่วงจะพัฒนาการใช้น้ำจากทั้งสองระบบ ได้แก่ การฟื้นฟูระบบคลองธรรมชาติ-คลองไส้ไก่ และประสานงานสำนักชลประทานในการส่งน้ำมายังที่นา เป็นต้น การสำรวจพื้นที่อีกครั้งในปี 2563 พบว่ายังมีชาวบ้านยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ฝายมีชีวิตในคลองหลา ทั้งฝายเดิมและฝายที่สนับสนุนจาก อบต. เพิ่มขึ้นเป็น 8 แห่ง บางฝายควรได้รับการซ่อมแซม ขณะนี้ อบต. กำลังสนใจเรื่องการดูแลและพัฒนาคลองหลาตลอดทั้งสาย ส่วนกลุ่มชาวบ้านโคกม่วง คลองจำไทร ร่วมมือกับสำนักงานชลประทานสามารถฟื้นฟูขึ้นมาได้ประมาณพันไร่ ด้วยการแก้ไขที่จุดปัญหาและพัฒนาระบบน้ำร่วมระหว่างคลองธรรมชาติและคลองชลประทาน กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานของการฟื้นฟูน้ำร้าง

คำสำคัญ: น้ำท่วมน้ำแล้ง คลองหอยโข่ง การปรับตัว